

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
COĞRAFYA DERGİSİ

Sayı 17, Sayfa 37-45, İstanbul, 2008
Basılı Nüsha ISSN No: 1302-7212

Elektronik Nüsha ISSN No: 1305-2128

ŞEHİR FONKSİYONLARI AÇISINDAN KÜTAHYA ÇİNİCİLİĞİ

Ceramics of Kütahya From the Point of the Functions of City

Mehmet BAYARTAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

byrtn@istanbul.edu.tr

Alındığı tarih: 15.09.2008; Kabul tarihi: 14.11.2008

Abstract

Ceramics have a special importance and meaning for Kutahya. In this context, ceramics come into prominence with economical and cultural values together with artistic values. In the development of ceramics with respect of artistic, economical, and cultural aspects in different stages such as processing, marketing, and distribution of the product, beginning old times, various factors have role including geography.

In this study, in contrast to the change in the road route which had a first degree effect as an administration centre of Kutahya for ages and losing value as an administration centre, it was emphasized on the ceramic which keep survival of the city, and afterwards create value in the development of the city, at the same time have an important role in being famous globally. In the study, it was mentioned on the ceramics, art of ceramics and values contributed to Kutahya in the light of geographical principles.

Keywords: *Kutahya, Ceramics, City, Historical Geography*

Özet

Çiniciliğin Kütahya açısından özel bir önemi ve anlamı vardır. Bu bağlamda çinicilik, yüklenmiş olduğu sanatsal değerler yanında ekonomik ve kültürel değerlerle de ön plana çıkmıştır. Geçmişten beri süregelen sanatsal, ekonomik ve kültürel açıdan çiniciliğin gelişmesinde hammaddeden, ürünün işlenmesine, pazarlanmasına ve dağılışına kadar çeşitli aşamalarda coğrafyanın da içinde yer aldığı çeşitli faktörler vardır.

Bu çalışmada, Kütahya'nın asırlar boyunca önemli bir yönetim merkezi olmasında birinci derecede etkili olan yol sisteminin değişmesi, Kütahya'nın bir yönetim merkezi olarak değer yitirmesine karşılık şehrin başta ayakta kalmasını sağlayan, daha sonra kalkınmasında önemli bir değer yaratan, aynı zamanda adını dünya çapında duyurmasında önemli bir yere sahip olan çinicilik üzerinde durulmuştur. Çalışmada coğrafi prensipler ışığında çini, çinicilik sanatı ve Kütahya şehrine kattığı değerler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kütahya, Çini, Çinicilik, Şehir, Fonksiyon.*

GİRİŞ

Bir şehrin bulunduğu konumu ve özelliği itibarıyla genel fonksiyonlar arasında ön plana çıkan hizmetler, özel fonksiyonlar olarak nitelendirilir. Bu özellikler o şehre has bir fonksiyon olarak gelişir ve şehre katkı sağlar. Tarihsel gelişimi içinde şehirlerin kuruluş ve gelişiminde bu fonksiyonla birlikte diğer fonksiyonların işleyişinde de etkiye sahiptir. Nitekim özel fonksiyonlara sahip olan şehirlerde, çeşitli hizmetler veya fonksiyonların gelişmesi de bu özelliğe bağlı olabilmektedir. Özel fonksiyonların tasnifiyle ilgili olarak örneğin sınır şehirlerinin daha çok askeri açıdan gelişmiş olduğu savunma fonksiyonu, bir ülkenin idari açıdan ön plana çıkan başkent fonksiyonu, kıyıların elverişli alanlarında kurulmuş olan liman fonksiyonunun bulunduğu şehirler veya yüksek öğretim hizmetlerinin ön plana çıkmış olduğu üniversite fonksiyonu gibi çok çeşitlidir. Görüldüğü üzere özel fonksiyonlar, şehir yerleşmelerinde şehri belli bir hizmet alanında geliştirici temel bir görevi üstlenmiştir (Bayartan, 2007: 126). Çinicilik, Kütahya şehrine has bir hizmet alanı olarak gelişmiş ve şehre önemli bir katma değer sağlamıştır.

Kütahya merkezli olarak üretimi gerçekleştirilen ve önemli bir faaliyet alanı olan çinicilik, aynı zamanda bir sanat kolu olarak gelişmiş ve Kütahya şehrine başta ekonomik olmak üzere sosyal ve kültürel açıdan anlamlı değerler yüklemiştir. Çok uzun denilebilecek bir tarihsel süreçte önemini sürekli koruyan çinicilik, şehrin adeta sembolü haline gelmiş, sanatın ve ekonomik etkinliklerin bir arada gerçekleştirildiği bir çeşitliliğe bürünmüştür. Bu nedenle çinicilik Kütahya'ya has önemli bir faaliyet alanı olması yanında şehre farklı değerler katan özel bir hizmet alanı olarak Kütahya'nın gelişmesinde ve hayatini devam ettirmesinde şehrin önemli dinamikleri arasında yerini almıştır.

KÜTAHYA ÇİNİCİLİĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kütahya'nın ilk yerleşik topluluğu olan Frigler'in küçük sanatlardaki köklü çalışmaları buluntularla kanıtlanmıştır. Özellikle keramik yapımını bildikleri ve dekore ettikleri bilinmektedir. Denilebilir ki, bugünkü Kütahya keramik sanatının, Frigli keramikçiler ilk ustalarıdır (Şahin, 1981-1982: 111).

Geleneksel çini sanatımızı yaşatan Kütahya'da yapılmış olan çiniler günümüze kadar birçok eseri süslemektedir. Yazılı belgelerin başta yangınlar olmak üzere çeşitli sebeplerle kaybolması ve değerlendirilememesi yüzünden İznik'e destek ikinci bir merkez olan Kütahya'nın çinicilik tarihinde ne zaman önem kazandığını söylemek güç olmaktadır. Ayrıca Kütahya çiniciliğini aydınlatabilecek sistemli kazılar da henüz yapılmadığından, elde edilen buluntular tarihlendirmeye yetecek kadar eski ve çeşitli değildir. Bununla beraber Kütahya abidelerinde az da olsa kullanılmış olan çini süslemeler, bu sanatın Kütahya'da 15. yüzyılda gelişmeye başladığını göstermektedir (Yetkin, 1981-1982: 83).

1979 yazında Kütahya'da Karagöz Paşa Camii yakınlarında P.T.T. kanal hafriyatı esnasında ele geçirilen sırlı ve sırsız parçalar, yarı mamul keramikler bu "Milet Grubu" denilen keramiklerin aynı zamanda Kütahya'da da yapılmış olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Kütahya keramik sanatının daha XIV. yüzyılın son yarısında çini-keramik sanatında *kırmızı hamurlu* olarak başladığı anlaşılmaktadır (Şahin, 1979-1980: 259).

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Kütahya'dan bahsederken eskiden şehrin müzeyyen olduğunu ve 1622'de Celâli Karayazıcı ve Sait Arap zulmünden harap olduğunu kaydetmektedir. Böylece mevcut eserlerden büyük bir kısmının daha 17. asır başlarında kaybolduğunu öğreniyoruz. Bazı evlerin temelleri kazılırken eski fırınlardan kalma izlere tesadüf edilmiş,

fakat hiçbir çini parçasına rastlanmamıştır. Bununla beraber Kütahya ve civarında yapılan araştırmalarda bir kısmı çok eski motiflerle işlenmiş bazı çiniler ele geçmiştir (Aslanapa, 1968: 140-142).

Böylece şehrin eserlerinden önemli bir kısmının XVII. yüzyıl başlarında kaybolduğu anlaşılmaktadır. Bugün XV. Yüzyıla ait bir cami ve iki türbeden başka Kütahya'nın hiçbir eserinde daha eski çini bulmak mümkün değildir. Özellikle Germiyanoglu II. Yakup Bey Türbesi'nin çinileri renkli sır tekniği ve süslemeleri bakımından Bursa Yeşil Türbe çinileriyle benzerlik gösterir.

Kütahya'dan Meryem Ana Kilisesi'ne ait vakfiye defterinin 1444 ve 1485-1486 tarihli kayıtlarında iki çinici kadının geçtiğini tespit eden Carswell ve Dowsett'in araştırmaları da Kütahya'da çiniciliğin XV. Yüzyılda başladığını açıklar. Kütahya'nın XVI. yüzyıl ortalarında çinicilik bakımından İznik'e yardımcı olacak bir faaliyet içinde olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyılın başlarına tarihlenen ve Osmanlı çini sanatı bakımından sır altı tekniğinde bir aşamanın başlangıcını teşkil eden mavi-beyaz çinilerin Kütahya'da yapıldığını gösteren buluntular ortaya çıkmıştır XVI. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir gelişme gösteren sır altına çok renkli boyama teknikli çinilerin Kütahya'da yapıldığı yangınlardan evvel eski vesikaları görenlerin anlattıklarından anlaşılmaktadır (Yetkin, 1981-1982: 83-84).

XVII. yüzyılda ise Kütahya çiniciliğinin tam bir faaliyet içinde olduğu ve İznik çiniciliği için gerekli malzemenin dahi temin edildiği bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. 1702 tarihli bir vesikada çini imalinde kullanılan bir hammaddenin adı geçmektedir. Ayrıca 1607 tarihli olup Kütahya kadısına yazılmış olan bir fermanda ise, İznik'teki kaşici başıya, saraya ait çinilerin tamamlanabilmesi için gerekli olan bu hammaddenin eskiden olduğu gibi Kütahya'da fincan işleyen ustalardan parasıyla alınmasının emrolunduğu bildirilmektedir. Bu yüzden XVII. yüzyılda Kütahya'da çinicilik faaliyetleri büyük bir hız kazanmıştır (Yetkin, 1981-1982: 85).

XVIII. yüzyılda İznik çini atölyelerinin bir daha kalkınmamak üzere son bulması, Kütahya çini imalatına yeni bir hız vermiştir. Bu dönemde Kütahya, görünüşte çini sanatını yaşatan tek merkez haline

gelmiştir. Zira XVIII. yüzyılda Kütahya çinili abidelerin birden çoğalması, Kütahya'nın tek çini merkezi olduğunu kanıtlar. Son derece önemli olan bu husus, Kütahya çiniciliğine hayatiyet katmış ve bugüne kadar yaşayan bir merkez olmasını sağlamıştır.

1718 tarihinde İznik'e gönderilen bir fermanda İznik'teki terkedilmiş imalâthanelerin tekrar çalıştırılması için hassa mimarlarından biri görevlendirildiği belirtiliyor. Fakat bundan bir sonuç alınmayınca 1719 tarihli ikinci bir fermanla İstanbul'a çağırılan ustalarla, malzeme ve fırın planlarının gönderilmesi ise, İstanbul'da çini yapılması çareleri aranıyor. Tekfur sarayında kurulmuş olan bu fabrikanın başına Mehmet Ağa isimli bir kişi geçirilmiş. Ustalar İzniklidir. Ancak bu atılım da Patrona Halil isyanında Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve Sultan III. Ahmet'in tahttan indirilmesi yüzünden çok kısa süreli olmuştur. Gerekli malzemenin temin edilememesi ve ilgisizlik sonucu kapanmıştır (Yetkin, 1981-1982, 87).

XVIII. yüzyıl Kütahya çinilerinin XVI. yüzyıl mavi-beyaz Kütahya çinileriyle aynı bileşimde oldukları görülür. Bu özellik uzun süre devam etmiştir. Bu yüzyılda Kütahya çini ve keramikleri ihraç edilir duruma gelmiştir. XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyılın ilk yarısında Kütahya çini ve keramik atölyelerinin faaliyetlerinde bir yavaşlama olmuş, fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanmıştır.

1907'de Kütahya'da mutasarrıf olan ve çini süslemeli kargir hükümet konağını yaptıran Giritli Fuat Paşa, daha sonra merkeze gönderdiği bir raporda şunları yazıyor: "Kütahya'da üç asır evvel 300'ü aşkın çini imalathanesi varmış 1795 tarihinde imalathanelerin adedi 100'e inmiştir". I. Dünya savaşı içinde kuvvetli ihtiyaç karşısında Kütahya çiniciliği (keramik dahil) bir defa daha canlanmıştır (Aslanapa, 1981-1982: 74).

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı itibarıyla Kütahya çiniciliğinin, İznik çiniciliği tekniğine ulaşan bir özellik gösterir. XX. yüzyıl başlarından itibaren Kütahya'nın, Anadolu'nun tek çini ve keramik merkezi olmuştur. Bu yüzyılın başında görülen canlılık 1920 yıllarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin siyasi durumundan dolayı bir duraklama dönemi içine girilmesine sebebiyet vermiştir. Bu dö-

nemde varlığını sürdürmeye çalışan büyük atölyelerin kapanmasıyla çinicilik, önemli oranda zarar görmüştür. 1920'li yılların başlarında önce geçici de olsa yok olmaya yüz tutmuş turistik el sanatları, Anadolu'daki siyasi birliğin sağlanmasıyla ekonomiye hayat veren birçok gelişmenin yaşanması, çinicilik faaliyetlerinin eski hareketliliğine kavuşmuştur. XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren, çini ve keramik atölyeleri tekrar çoğalmış ve buna bağlı olarak üretim artmıştır.

Fonksiyon Özellikleri Açısından Kütahya'da Çinicilik

Şehirler, fonksiyonları sayesinde çevrelerine göre bir merkez olma üstünlüğünü ve gücünü daima elinde tutmuştur. Bu nedenle şehirler çevrelerinde yer alan yerleşmelerde yaşayan nüfusu kendine çekmekte ve böylece şehir nüfusu artmaktadır. Şüphesiz nüfusun artış kaydetmesiyle faaliyetler ve hizmet alanları da çeşitlenmekte ve şehrin daha da önem kazanmasına neden olmaktadır (Bayartan, 2007: 124).

Ekonomik hizmetler bir şehrin hayati devamlılığını ve çevresiyle iletişimini sağlayan ayrıca şehre dinamizm kazandıran hizmetlerdir. Nitekim şehirlerin nüfus sahalarının genişliği, şehir dahilinde büyük nüfus kütlelerinin barınması, çevredeki irili ufaklı yerleşmelerle şehrin yakın ilişkiler kurabilmesi ve münasebetlerini devam ettirmesi, kısacası şehir halkının kazancı ve böylece şehrin hayatini idame ettirebilmesi, büyük ölçüde şehrin iktisadi bakımdan arzettiği elverişli şartlara bağlıdır (Göney, 1995: 164). Çinicilik, Kütahya şehrinin zaman zaman iniş çıkışlar gösterse de, tarihsel süreç içinde şehrin önemli bir değeri olarak önemi gittikçe artan bir özellik taşımaktadır.

Bir başka husus ise kültürel hizmetlerle ilgilidir. Kültürel hizmetler, şehrin merkezi olma özelliğini daha da arttırmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde hizmet alanı oldukça geniş bir özellik taşır. Zira kültürel hizmetlerin yayılış alanı ve kalıcılığı açısından önemli bir yere sahiptir. Kütahya çiniciliğinin bugün Türkiye'nin üretim açısından adeta merkezi olması dikkate değer bir husustur. Böylece Kütahya gerek ulusal gerekse uluslararası bir üne sahip olmuştur. Kütahya şehrinin fonksiyon özellikleri açısından çiniciliğin değerlendirilmesiyle ilgili hususları iki kategoride incelenmiştir. Bunlardan birin-

cisi ekonomik fonksiyon açısından çiniciliğin önemi, ikinci olarak da kültürel açıdan çiniciliğin önemidir.

Kütahya çiniciliği her ne kadar sanat açısından bir önem taşısa da ekonomik boyutunun önemi o kadar büyüktür ki, bu yüzden konunun ayrıca araştırılması gereken bir konu olduğu kanısındayız. Hem Kütahya'nın hem de yurdumuzun ekonomik hayatına sayısız katkıları olan çiniciliğin daha iyi duruma getirilmesi kültürel ve tarihi bir zorunluluk, hem de ekonomik bir gerekliliktir.

Bu hususla ilgili olarak Kütahya çiniciliğini ekonomik hizmetlerin arasında yer alan bir fonksiyon olarak değerlendirdiğimizde birbiriyle bağlantılı üç farklı husus ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- 1) Sanayi
- 2) Ticaret
- 3) Ulaşım

İmalat Sanayi Açısından Kütahya Çiniciliği

Hammaddenin bulunup çıkartılması ve işlenmek üzere imalathanelere veya fabrikalara getirilmesi, çini ve keramik üretiminin ilk aşamasını yani sanayi veya üretim aşamasını oluşturmaktadır. Bu süre içinde hammaddenin yakınlığı hem iktisadi açıdan hem de işletme açısından son derece önemlidir (1).

Osmanlı döneminde hisarın etrafını çevreleyen kalenin alt kısımları ile Selçuklular zamanında yapılan Hıdırlık mescidi civarından kazılan çini toprakları merkepelerle çini fabrikalarına taşınmıştır.

Hammaddenin bir takım işlemlere tâbi tutularak çini hamurunun hazırlanması çini üretiminin ilk aşamadır (2). Bundan sonra da şekillendirme, desenleme aşamalarıyla artık eser ortaya çıkmıştır. Son aşama ise üretilen çinilerin fırınlarda pişirilmesi aşamasıdır.

Bütün bu aşamalarda yaşanan süreç üretim ve istihdam açısından büyük bir önem arzeder. Bilindiği gibi geçmişte büyük sanayi işletmeleri yoktu. Bu bakımdan çiniler orta ve daha çok küçük ölçekteki işletmelerde üretilmekteydi. Kütahya çiniciliğinin geçmişten beri üretim aşamasını oluşturan ve sanayi faaliyetlerinden birini teşkil eden çini üreticiliği, Kütahya'nın geçmişten geleceğe adını duyurma-

sında önemli yeri olan bir faaliyet başka bir ifadeyle bir hizmet sektörü olmuştur.

Çiniciliğin bir sektör haline gelmesi her olayda olduğu gibi memleketimizde ve Kütahya'da büyük çaba harcanarak ve büyük fedakârlıkların sonucunda sözkonusu olmuştur. Kütahya'da çinicilik sektörünün gelişimiyle ilgili hususları üç açıdan ele almak icap eder.

- i) Osmanlı Döneminde Çini Sektörü
- ii) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Çini Sektörü
- iii) Günümüzde Çini Sektörü

Osmanlı Döneminde Çini Sektörü:

Osmanlı döneminin çini sektörüne ait ilk bilgiye 1907'de Kütahya'da mutasarrıf olan ve çini süslemeli kargir hükümet konağını yaptıran Giritli Fuat Paşa'nın hazırlayıp daha sonra merkeze göndermiş olduğu raporda ulaşılmaktadır. Bu raporda Giritli Fuat Paşa Kütahya'da üç asır evvel 300'ü aşkın çini imalathanesinin olduğunu, bu sayının 1795 tarihine gelindiğinde 100 kadar olduğunu belirtmiştir.

1864 tarihinde yapılan bir toplu sözleşmede imalathane sayısı 24 olarak belirlenmiş ve nihayet 1920 yılında tamamen kaybolma noktasına gelmiştir.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Çini Sektörü: Bu konudaki ilk gelişme 1925 yılında faaliyette bulunan Kütahya Çini İşleri T.A.Ş.'ne devletin desteğidir. 1930 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan İktisadi vaziyetimize dair raporda, Toprak Mamulâtı başlığı altında incelenen toprak, çini ve porselen eşyanın mevcut durumu değerlendirilmiş ve yapılması gerekenler açıklanmıştır. Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu Müdürlüğü ve Kütahya Çini Atölye sahipleri karşılıklı işbirliğiyle, 28 Mayıs 1963'te çiniciliğin geliştirilmesini biri teknik, diğeri artistik olmak üzere iki safhada ele almayı kararlaştırmışlardır. Bu tarihten sonra Türkiye Odalar Birliği'nin yapmış olduğu araştırmanın sonucunda hazırlanmış olduğu bir raporla Kütahya çiniciliğinin önemi ve değerini büyük oranda yitirmiş olduğu ortaya konmuştur. Buna göre çiniciliğin geliştirilmesi için alınması gereken önlemler ile neler yapılması gerektiğiyle ilgili tespitler, çinicilik sektörünün gelişmesinde bir başka adım olmuştur. Kütahya Sanayi ve Ticaret Odası 1968 yılına kadar muhtelif araştırmalar yapmış ve elde ettiği veriler ışığında Kütahya çiniciliğinin problemleri-

ni ortaya koymaya çalışmıştır. Bunlar; teknik, ekonomik, idari, mali gibi başlıklar altında toplanmıştır. 1968 yılında Seramik Yüksek Mühendisi Basri Sezer tarafından hazırlanan bir raporda Kütahya çiniciliğinin teknik ve sanat yönlerinin geliştirme imkanlarını ele almıştır.

1970 yılında Türkiye Odalar Birliği'ne Federal Almanya'dan bir teknik yardım fonu teklifi gelmiştir. Bu teklife cevap olarak adı geçen fonun çiniciliğin geliştirilmesinde kullanılmasını, Federal Almanya'ya önerilmesi üzerine ön araştırmalar için Kütahya'ya gelen Alman uzmanlar çiniciliğe ilişkin bir rapor hazırlamışlardır. Federal Almanya İktisadi İşbirliği Bakanlığı raporu inceleyerek sözkonusu fonun çiniciliğin ıslahında kullanılmasına karar vermiştir. Ancak fonun işlerlik kazanabilmesi için çinicilerin bir kooperatif kurmaları koşulu sürülmüş bunun üzerine Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, Kütahya İl Özel İdaresi ve çoğunluğunu çinicilerin oluşturduğu 51 kişinin de ortaklığıyla 1974 yılında 140.000 TL. sermaye ile *Stınlı Sorumlu Kütahya Çiniciliği Kalkındırma Küçük Sanat Kooperatifi* adı altında bir kooperatif kurulmuştur (3).

Bundan sonraki en büyük gelişme, 6-11 Temmuz 1986 tarihleri arasında yapılan *Birinci Milletlerarası Çini ve Seramik Kongresi*, Türk çini ve seramik sanatının uluslararası düzeyde tanıtımı amaçlanmıştır (4). Nitekim bu kongreyle Kütahya çiniciliğinin uluslararası düzeyde daha birçok organizasyonun gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Çini sektöründe hedeflenen iyileşmeye katkı sağlamak amacıyla 1989 yılında Anadolu Üniversitesi Kütahya İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin Kütahya'da turistik el sanatlarını geliştirmesiyle ilgili bir araştırma yapılmıştır (5).

Ayrıca çinicilik sektörünün gelişmesi konusu, *Kalkınma Planları*'nda da ele alınmıştır. Planlı dönemden önce, hükümet programlarında küçük sanayi kuruluşlarına ilişkin olarak ucuz kredi sağlanması, vergi yükünün hafifletilmesi ve gerekli eğitimin sağlanması şeklinde politikalar öngörülmüştür. Planlı dönemde ise hazırlanan tüm kalkınma planlarında, turistik eşya ve dış pazarlara satılabilecek mamulleri imal eden geleneksel el sanatları işletmelerinin desteklenmesi ilke olarak benimsenmiştir.

Günümüzde Çini Sektörü: Çiniciliğin önemli bir merkezi olan Kütahya'da bugün

39 çini desinatörü, 59 çini pazarlamacı, 63 çini imalatçısı ve 11 adet de çini fabrikası olmak üzere toplam 172 adet çini işletmesi bulunmaktadır. Bu yönüyle Kütahya çini yapım sanatında devamlı yenilikler yaratılmaktadır.

Ticari Fonksiyon Açısından Kütahya Çiniciliği

Çiniler, üretim aşamasını geçtikten sonra ekonomik fonksiyon olarak ikinci önemli aşaması ticari aşamadır. Bu aşamada ise, üretilen çini ve keramiklerin pazarlanması ve ihraç edilmesi sözkonusudur. Çinicilik faaliyetleri her ne kadar sanatsal açıdan bir değer ifade etse de, üretimin gerçekleştiği her alanda ticari faaliyetlerin de büyük bir anlamı ve önemi vardır. Nitekim çiniciliğin geçmişten beri ayakta kalmasında büyük oranda ticari hizmetlerin çok büyük etkisi olmuştur.

Bilindiği gibi bir üretimin gerçekleştirilebilmesi için mutlaka bir talebin, dolayısıyla bir ihtiyacın olması gerekmektedir. Kütahya gerek yakın çevresinin gerekse başka bölgelerin çini ihtiyacını asırlar boyunca karşılamış ve hâlâ da karşılamaktadır. Bu konuyla ilgili önemli olduğunu düşündüğümüz birkaç hususu burada belirtmek gerekirse;

Çiniciliğin tarihi gelişiminde önemli iki merkez olan İznik ve Kütahya Osmanlı çini üretiminde önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle İznik çinilerinin Kütahya çinilerine göre daha kaliteli ve daha ön planda olmasının sebepleri vardır. Öncelikle çini üretiminde Osmanlı döneminde İznik'e özel imtiyazlar tanınmıştır. Bu imtiyazlar İznik'e çinicilik konusunda belli bir dönem büyük avantajlar sağlamıştır.

İznik'te çini üretiminde bazı özel hususlar sözkonusuydu. Bunlardan ilki; üretilen çinilerin saray tarafından talep edilmesiydi. Bu husus İznik'te ticari kaygıdan uzak bir üretim gerçekleştirilmesini sağlıyordu. Bundan dolayı İznik'te üretilen çinilerin pazarlanması gibi bir sorunu yoktu. İkinci olarak belirlediğimiz husus, İznik çinilerinin sanatsal değeriyle ilgilidir. İznik'te üretilen çini talebinin saray tarafından yapılmasında özel bir durum sözkonusuydu. Şöyle ki, saraydan talep edilen çinilerin tasarımları yine sarayda yapılmaktaydı. Tasarımı yapıldıktan sonra bunlar üretimi yapılmak üzere İznik'e gönderilirdi. Dolayısıyla İznik'te bir tasarım kaygısı da yoktu. Çünkü üretilecek olan çinilerin tasarımı saraydan hazır ola-

rak gönderilmekteydi. Ayrıca üretilecek olan çinilerin sarayda toplanmış büyük sanatçılar tarafından tasarlanması da İznik çiniciliğinin Kütahya çiniciliğinden sanatsal açıdan neden daha ön planda olduğunu bu husus açıklıyor. Önemli olduğunu düşündüğümüz bir başka husus da İznik'te üretilen çinilerin hammaddesinin (özellikle XVII. yüzyılda) Kütahya'dan geliyor olmasıdır. Bütün bunlarla birlikte İznik'e daha fazla önem verildiğine dair bir başka bilgi de kaşıbaşının (çinicibaşı) İznik'te bulunmasıdır.

Görüldüğü gibi, bütün bu avantajlar sayesinde çini üretimi konusunda İznik ön plana çıkmıştır. Bütün bunlarla birlikte İznik'te çini üretiminin yetişemediği dönemlerde Kütahya devreye girmiştir.

Fakat daha önce de ifade edildiği gibi XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecine girmesiyle saray tarafından yapılan talep azalmış ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, bu durum İznik çiniciliğinin yok olmasına sebebiyet vermiştir. Başlarda İznik için büyük bir avantaj sağlayan bu hususlar, bu dönemden sonra bir dezavantaj olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum Kütahya için büyük bir sorun teşkil etmemiştir. Çünkü eskiden beri pazar kaygısını taşıyan Kütahya, bu dönemlerde de aynı kaygıyla üretimine devam etmiştir. Bu husus Kütahya çiniciliğinin ayakta kalmasına ve günümüze kadar devam etmesine sebebiyet vermiştir.

Sonuç itibarıyla çini üretiminde ticaret çok önemli bir yer işgal etmiştir. Nitekim Kütahya'da üretilen çinilerin saraya bağımlı olmadan içte ve dışta pazarlanması Kütahya çiniciliğinin İznik çiniciliği gibi yok olmasını engellemiştir. Ayrıca çini üretimine ait hammaddenin Kütahya'da bulunması da Kütahya'ya büyük bir avantaj sağlamıştır.

Ulaşım Fonksiyonu Açısından Kütahya Çiniciliği

Üretimi yapılan çinilerin gerek sanayi gerekse ticari hizmetlerin yerine getirilmesinde ve hatta dağılışında muhakkak ki, ulaşım hizmetlerinin büyük bir payı vardır. Nitekim şehirde gerçekleştirilen tüm hizmetlerde ulaşım hemen her aşamada büyük bir önem arz etmektedir. Bu ölçüde ulaşımın iktisadi hayatta büyük bir önemi vardır.

Geçmişte çini üretiminde İznik'in tercih edilmesinde İstanbul'a yakınlığı rol

oynamıştır. Dolayısıyla ulaşım ve mevkii açısından ele alındığında Kütahya'nın, İznik'e göre daha uzakta kalması talebi azaltmıştır. Nitekim ulaşım maliyeti ve çinilerin kırılğan olması gibi hususlar nedeniyle, Osmanlı'nın seçimi öncelikle İznik olmuştur. Bu yüzden bir başka deyişle Kütahya, hep kendi yağıyla kavrulmak zorunda kalmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, hammaddenin Kütahya'da bulunması üretim aşamasında ulaşım maliyetini azaltmaktaydı. Bu da Kütahya çini üretiminde önemli bir husus teşkil etmiştir.

Kütahya Çiniciliğinin Kültürel Boyutu

Kütahya, çini ve keramik sanatının ham madde, sanayi, ticaret ve ulaşım gibi ekonomiyi ilgilendiren boyutu yanısıra kültürel açıdan da önem taşımaktadır. Bu konuyu da iki açıdan ele almak icap eder.

a) El Sanatları: Kütahya, çini sanatının devam ettiği önemli bir merkezdir. Bu husus Kütahya'yı ziyaret eden insanlarda bilgi, merak ve araştırma isteğini ön plana çıkaran bir mahiyet kazandırır. Bütün bunlar yerli ve yabancı ziyaretçilerin çini el sanatlarına yoğun bir ilgi göstermesinde önemli derecede etkili olmuştur diyebiliriz. Ayrıca Kütahya şehrinde şehrin başta Atatürk Bulvarı ve Cumhuriyet caddesi olmak üzere çeşitli yerlerde bulunan çini mağazalarının yanısıra, şehir dışında özellikle turizm hizmeti veren tatil beldelerinde turistik eşya satışı yapılan alanlarda çini el sanatlarının ziyaretçilerin gözdesi haline gelmesinden dolayı çini, şehrin turistik simgesi haline gelmiştir (Doğaner-73). Dolayısıyla çini sanatını bu açıdan değerlendirdiğimizde kültürel çekiciliğin farklı bir çeşidi olan el sanatlarının dikkate değer bir yeri vardır.

b) Mimari: Geçmişten beri önemli bir çini üretim merkezi olması dolayısıyla Kütahya gerek yurtiçinde gerekse yurt dışında birçok önemli eserlere damgasını vurmuştur.

Kültürel dağılışı açısından ele aldığımızda bu konuda aşağıda örneklerine yer verdiğimiz Kütahya çiniciliğinin ulusal ve uluslar arası bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla kültürel açıdan da dinamik bir hüviyete sahip olan Kütahya çiniciliği, aynı zamanda turizm açısından da önemli bir rol oynadığı aşikârdır.

Kütahya Dışındaki Kütahya Çinileriyle Süslü Eserler (Yetkin, Ş. 1981-1982; Kütahya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü ile Ticaret ve Sanayi Odası Müşterek Çalışması-2000) bize bu konuda aşağıdaki bilgileri vermektedir:

A) Kütahya Çinileriyle Kaplı Yurt Dışındaki Eserler:

1) Kahire: Ermeni Kilisesi, Mehmet Ali Paşa Sarayı.

2) Kudüs: Kubbet-il Sahratül Meşerrefebetül ve Meşerrefe Camisi, St. James Katedrali, St. Minas Kilisesi, St. Mark Kilisesi, St. Theodore Kilisesi, Göğe Yükseliş Kilisesi, Kutsal Melek Kilisesi.

3) Venedik: St. Lessare Manastırları.

B) Kütahya Çinileriyle Kaplı Anadolu'daki Eserler:

1) Adana: Ramazanoğlu Türbesi.

2) Ankara: Hacı Bayram Camii, Bahçelievler Camii, İç Cebeci Camii, Maltepe Camii, Surp Astvazazin Manastırı.

3) Antalya: Tekeli Mehmet Paşa Camii, Müsellim Camii.

4) Bilecik: Söğüt Sait Bey Çeşmesi, Hamidiye Camii.

5) Bolu: Çeşme.

6) Bursa: Ulu Cami Çeşmesi, Osmanlı Bankası.

7) Çorum: İskilip Ulu Camii.

8) Gebze: Çoban Mustafa Paşa Türbesi.

9) Isparta: Abdi Paşa (Kavaklı Camii) Camii.

10) İstanbul: Sultan Ahmed Camii (İznik çinileriyle birlikte), Topkapı Sarayı (Harem, III. Murad Dairesi, Altınyol, Sünnet Odası), Ayasofya I. Mahmut Kütüphanesi, III. Ahmet Kızı Fatma Sultan Sarayı, Yeni Valide Camii, Rüstem Paşa Camii, Beylerbeyi Camii, Azapkapı Camii, Üsküdar Yenimahalle Camii, Sultantepe Mirazade Camii, Çinili Camii, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, Üsküdar Mecit Efendi Kasrı, V. Sultan Mehmet Reşat Türbesi, Hubyar Mescidi, Büyük Postane Binası, Seyr-i Sefain Binası, Şirket-i Hayriye Binası, Haydarpaşa Gar ve İskelesi, Kadıköy Vapur İskelesi, Beşiktaş Vapur İskelesi, Büyükkada Vapur İskelesi, Çapa Öğretmen Okulu, Harbiye Çinili Hamamı, Mirzazade

Camii, Kirkor Lusavoriç Kilisesi, Bazı Banka ve Vakıf Hanları.

11) İzmir: Yalı (Konak) Camii, Milli Kütüphane.

12) Kayseri: Ulu Camii, Külük Camii, Efkere Manastırı, Surp Karabet Manastırı.

13) Konya: Çelik Mehmet Paşa Camii, İskilip Ulu Camii, Anber Reis Camii, Nakipoğlu Camii, Mevlana Türbesi (Kubbe-i Hadra).

14) Sivas: Surp Nişan Manastırı.

15) Trabzon: Nemlizade Konağı.

Ayrıca İstanbul, Ankara, İzmir, Konya gibi büyük şehirlerde bulunan resmi ve özel binalar.

Almanya, İngiltere, Fransa, ABD'de birçok cami, Kütahya çinileriyle süslenmiştir. Bunun yanında Dünyanın bazı önemli müze ve özel koleksiyonlarında da Kütahya çinileri bulunmaktadır. Listedenden de görüldüğü üzere Kütahya çiniciliği dünya üzerinde oldukça geniş bir alana yayılmış ve kültürel açıdan adını dünya sanat tarihine yazdırmıştır. Bütün bu değerlendirmelerin ışığında Kütahya çiniciliğinin gerek üretimde gerek gelişimde ve gerekse dağılımda coğrafyanın rolü son derece büyüktür. Böylece çinicilik faaliyetlerinin Kütahya şehrinde, sanayi, ticaret ve ulaşım açısından da özel bir hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra turizm açısından ele alındığında Kütahya şehri, çini sanatının önemli bir merkezi olarak kültürel bir çekiciliğe sahiptir.

Sonuç itibarıyla çeşitli tekniklerle dünya sanat tarihine damgasını vuran Kütahya çini ve keramikleri, her biri bir sanat eseri olmakla birlikte, aynı zamanda hem kültürel hem de ekonomik açıdan önemli bir yere sahiptir.

NOTLAR

(1) Kütahya'da çini imalatında kullanılan hammadde ve katkı maddelerinin (kaolen (%51), kuvars (%6), çini toprağı (%6,5), kum (%11), sülyen (%5), kalker (%12), kil (%6), silis (%1), soda (%1), ve Sır olarak kullanılan Kireç Alkali, Kurşun Alkali, Manganez, Krom) tamamı Kütahya çevresinden sağlandığından, işletmelere maliyeti çok düşüktür.

(2) Çini fabrikalarına taşınan topraklar fabrikanın çamur atölyelerinde, çamur ustaları tarafından, içerisindeki yabancı maddeleri

ayırıp bir havuzda sulandırılmak suretiyle kıvamlı hale getirdikten sonra ikinci bir havuza süzgeçten geçirilerek aktarılır. Burada birkaç gün kalan çamur tekrar üçüncü havuza daha ince bir süzgeçten geçirilir. Bu havuzda toprak havuzun dibine çöktükten sonra üzerindeki su alınır, toprak işlemeye hazır bir duruma gelmiştir. Çamur halinde olan çini toprağı, plaka şeklindeki tuğlalarla iyice suyu alındıktan sonra yapılacak şekillere göre (vazo, sūrahi, tabak, fincan, seramik vs. gibi) atölyelere gönderilir.

(3) 1991 tarihine kadar çeşitli engellerle karşılan bu kooperatif, çok güç şartlarda ancak ayakta kalmayı başarabilmiş ve günümüzde Çinikoop tesisleri, bir firma tarafından kiralanmış ve kooperatif, hazırlanan özeme planına göre Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na borcunu ödemekle meşgul bir kuruluş haline gelmiştir. Bununla birlikte bir takım faaliyetler az da olsa mevcuttur.

(4) *First International Congress On Turkish Tiles And Ceramics*, 6-11 VII. 1986, Türk Petrol Vakfı, İstanbul.

(5) Araştırma, çiniciliğin yanısıra el halıcılığı, gümüş işlemeciliği, tahta kaşık süslemeciliği ve sim işlemeciliğini de kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

ASLANAPA, Oktay, 1968, "Kütahya Çiniciliğinin Tarihçesi", *İktisadi Yönüyle Kütahya*, Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, sf.140-142, Kütahya.

ASLANAPA, Oktay, 1981-1982, "Kütahya Keramik Sanatı", *Kütahya, Atatürk'ün 100. Yılına Armağan*, sf.69-82, İstanbul.

BAYARTAN, Mehmet, 2005, "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", İstanbul Üniversitesi *Coğrafya Dergisi*, sayı:13, s.85-92, İstanbul http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/edebiyat/dekanlik/dergi/cd/Archives/number_13/13-05.pdf (01 Ekim 2008)

BAYARTAN, Mehmet, 2007, "Kentsel Fonksiyonlar, Özel Fonksiyonların Kentsel Gelişime Etkileri ve Trabzon Örneği", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Serander Yayınları, Sayı: 2, sf.123-136, Trabzon.

DAYIGİL, Feyzullah, 1977, "Çini", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayını, s.435, İstanbul.

DOĞANER, Suna, 1991, "Türk Çini Sanatının Kütahya Turizmindeki Yeri", *Turizm Yılı 1991*, s.66-79, Türkiye Kalkınma Bankası yay. Ankara.

EVLİYA ÇELEBİ, 1935, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c:IX, sf.26, İstanbul.

GÖNEY, Süha, 1993, *Şehir Coğrafyası I*, İ.Ü. Coğ. Enst. Yay., İstanbul.

Kütahya, Kütahya Çiniciliğinin Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Bir Araştırma, Kütahya Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü ile Ticaret ve Sanayi Odası Müşterek Çalışması, Kütahya, 2000.

ŞAHİN, Faruk, 1979-1980, “Kütahya Çini-Keramik Sanatı ve Tarihinin Yeni Buluntular Açısından Değerlendirilmesi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, sayı: IX-X, s.259-286, İstanbul.

ŞAHİN, Faruk, 1981-1982, “Kütahya’da Çinili Eserler”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, s.111-170, İstanbul.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1995, *Osmanlı Tarihi- XVIII. Yüzyıl*, T.T.K. Basımevi, cilt: IV, II. Kısım, s.556-557, Ankara.

YETKİN, Şerare, “Kütahya Dışındaki, Kütahya Çinileriyle Süslü Eserler”, *Kütahya, Atatürk’ün 100. Yılına Armağan*, s.83-110, İstanbul.